

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БЕНЧ Н. В.,
аспірант кафедри порівняльного
та європейського права
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 341.171

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ
У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

У статті проаналізовано практику Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, в якій були сформульовані й закріплені основні принципи кримінальної юстиції Європейського Союзу, такі як принцип субсидіарності, принцип пропорційності, принцип взаємного визнання, лояльного співробітництва, поваги основних прав людини, балансу між приватними та публічними інтересами, принцип *ne bis in idem*.

Ключові слова: кримінальна юстиція, Суд Європейського Союзу, Європейський суд з прав людини, основні права людини, загальні та спеціальні принципи кримінальної юстиції.

В статье проведен анализ практики Суда Европейского Союза и Европейского суда по правам человека, в которой были сформулированы и закреплены основные принципы уголовной юстиции Европейского Союза, такие как принцип субсидиарности, принцип пропорциональности, принцип взаимного признания, лояльного сотрудничества, уважения основных прав человека, баланса между частными и публичными интересами, принцип *ne bis in idem*.

Ключевые слова: уголовная юстиция, Суд Европейского Союза, Европейский суд по правам человека, основные права человека, общие и специальные принципы уголовной юстиции.

The article covers practice of the EU Court and the European Court on Human Rights, where the main EU principles of criminal justice have been stipulated – such as subsidiary principle, proportionality principle, mutual recognition and loyal co-operation principles, respect to human rights, a balance between private and public interests, *ne bis in idem* principle.

Key words: criminal justice, EU Court, European Court on Human Rights, main human rights, general and specific principles of criminal justice.

Вступ. Кримінальна юстиція в Європейському Союзі (далі – ЄС, Союз) належить до однієї з політик, що спрямована на розбудову простору свободи, безпеки та юстиції. Функціонування цього простору має ґрунтуватися на певних принципах, що втілюють засадничі європейські цінності, а також певну специфіку, притаманну виключно кримінальній юстиції *per se*. Цю політику ЄС реалізує на рівні як міжнародного співробітництва, так і на наднаціональному рівні. На наднаціональному рівні ця політика реалізується через положення установчих договорів і

прийнятих на їх основі директив і регламентів, а також доповнюється практикою Суду ЄС. На рівні міжнародного співробітництва окремі напрями політики формуються в рамках міжнародних договорів про співробітництво у тому числі з третіми країнами, а також завдяки практиці Європейського суду з прав людини. Саме тому актуальним є дослідження принципів кримінальної юстиції в ЄС як частини нормотворчого забезпечення простору свободи, безпеки та юстиції.

Постановка завдання. У статті ми окреслимо принципи кримінальної юстиції, що випливають із Установчих договорів, практики Суду ЄС і Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також проведемо їх певну систематизацію.

Результати дослідження. Згідно з Установчими договорами, ЄС має три особливі компетенції в галузі кримінального права [14]. Передусім це можливість установлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів і санкцій у сфері особливо тяжких злочинів транскордонного характеру, так звані «еврозлочини» (Euro crimes). До таких злочинів належать тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконна торгівля наркотиками, незаконна торгівля зброєю, відмивання грошей, корупція, підробка платіжних засобів, комп'ютерні злочини й організована злочинність (стаття 83 (1) ДфЄС). По друге, ЄС має компетенцію ухвалювати спільні мінімальні правила, що визначають кримінальні злочини та санкції у відповідній сфері, якщо вони необхідні для ефективної реалізації гармонізованих політик Союзу (стаття 83 (2) ДфЄС). До таких політик, зокрема, належать охорона довкілля, збереження рибних ресурсів, безпека дорожнього руху, регулювання фінансових послуг, захист даних і фінансових інтересів ЄС. І, зрештою, компетенція Союзу також поширюється на незаконну діяльність, що зачіпає фінансові інтереси Союзу (статті 85, 86, 310(6), 325 ДфЄС). Питання щодо останньої компетенції викликає дискусію стосовно інструментів, якими може послуговуватися Союз у їх реалізації. Зокрема, виникає питання, як саме положення статті 325 ДфЄС корелюються зі статтею 83 ДфЄС, тобто чи повинна обмежуватися компетенція за статтею 325 ДфЄС (наднаціональне кримінальне право) директивами й мінімальними стандартами, передбаченими в статті 83 ДфЄС (гармонізація національного кримінального права). Особливо це актуально у світлі того, що кримінально-правові заходи, відповідно до статті 325 ДфЄС, можуть, так само як заходи, прийняті відповідно до статті 83 ДфЄС, зачіпати фундаментальні аспекти систем кримінальної юстиції держав-членів. Тому однією з опцій, що пропонується дослідниками, є чітке розмежування правових інструментів: використання директив за статтею 83 і регламентів за статтею 325 [11, с. 155].

У статті 83 ДфЄС Європейському Парламенту та Раді дозволено «встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері особливо тяжких злочинів транскордонного характеру, що випливає з природи або наслідків таких злочинів або з особливої необхідності спільно боротися проти них». Така позиція зумовлена передусім принципом субсидіарності, який полягає в тому, що в усіх випадках, коли досягнення цілей, які стоять перед Союзом, неможливе зусиллями лише окремих держав-членів, коли необхідно об'єднати дії всіх членів Союзу, вирішення проблеми й реалізація дій стає справою самого Союзу [2, с. 80]. Тому сфера кримінальної юстиції ЄС має поширюватися лише на ті злочини, які є особливо тяжкими і щодо яких дії ЄС є виправданим [15, с. 12].

Принцип субсидіарності передбачає, що гармонізація на рівні ЄС, відповідно до статті 82 (2) ДфЄС, має обмежуватися транскордонними справами. Принцип субсидіарності диктує презумпцію на користь дій держави-члена, яка може бути спростована лише тоді, якщо доведено, що це питання включає в себе чітко виражений транскордонний елемент. Якщо проблема має локальний характер або лише опосередковано зачіпає інтереси більше ніж однієї держави-члена ЄС, то принцип субсидіарності не застосовується [19].

Відповідно до принципу пропорційності, згідно зі статтею 5 (4) ДфЄС, «зміст і форма дій Союзу не повинні перевищувати те, що необхідно для досягнення цілей Договорів». Принцип пропорційності означає, що вжиті заходи повинні бути відповідними й необхідними для того, щоб досягти мету. Іншими словами, все, що виходить за рамки досягнення мети, не відповідає цьому принципі. Отже, застосування кримінального права для вирішення ситуацій, які можна було б ефективно вирішити іншими засобами (наприклад, засобами цивільно-

го або адміністративного права), не є необхідним і, відповідно, вважатиметься порушенням принципу пропорційності. У цьому розумінні принцип пропорційності є одним із принципів кримінального права (принцип *ultima ratio*) [9, с. 53–54].

Іншим важливим принципом для кримінальної юстиції в ЄС є принцип взаємного визнання. Як зазначає В. Міцілегас, принцип взаємного визнання створює екстериторіальність у безмежній сфері свободи, безпеки та юстиції, коли рішення держави-члена може бути забезпечено за межами її територіальних кордонів [18]. Кращим прикладом взаємного визнання в ЄС є система, запроваджена Рамковим рішенням про Європейський ордер на арешт. Після прийняття Лісабонського договору постало питання сумісності принципу взаємного визнання з положеннями Хартії основних прав Союзу, порушене у справі “Ciprian Vasile Radu” [6]. У цій справі перед Судом було поставлено питання, чи може національний суд відмовити у взаємному визнанні на підставі порушення фундаментальних прав. У цьому разі Суд відповів негативно, оскільки дійшов висновку, що дотримання статей 47 і 48 Хартії не вимагає, щоб судовий орган держави-члена відмовлявся від виконання європейського ордеру на арешт, виданий з метою проведення кримінального переслідування, на тій підставі, що запитувана особа не була заслухана в суді до видачі цього ордеру.

Що стосується практики Суду ЄС, то тривалий час юрисдикція суду не поширювалася на сферу кримінальної юстиції. З набранням чинності Лісабонським договором, зокрема зі скасуванням статей 35 і 68, які вводили обмеження на юрисдикцію Суду ЄС, Суд отримав загальну юрисдикцію щодо надання преюдиційних висновків у сфері свободи, безпеки та юстиції [13]. Відповідно до Лісабонського договору, зокрема, сфера кримінальної юстиції стане частиною загального права ЄС і будь-який національний суд або трибунал зможе звернутися до Суду ЄС за преюдиційним висновком. Проте перехідні положення передбачали, що повна юрисдикція не застосовуватиметься протягом п’яти років після набуття чинності Лісабонським договором (на початок 2016 року Судом ЄС було ухвалено 13 преюдиційних рішень у сфері поліцейського й судового співробітництва в кримінальних справах, які стосувалися тлумачення положень Директив у цій сфері). Саме тому дослідження питання кримінальної юстиції в практиці Суду ЄС набуває надзвичайної актуальності як у ретроспективі, так і з погляду перспективних напрямів практики Суду ЄС.

Варто зазначити, що, хоча Суд і не мав юрисдикції стосовно судової співпраці в цивільних і кримінальних справах, він неодноразово наголошував у своїх рішеннях на тому, що на відносини між державами-членами й інституціями Співтовариства поширюється взаємний обов’язок добросовісної співпраці [8]. Так, у справі за преюдиційним звернення італійського суду «Кримінальне провадження проти Марії Пупіно» він зазначив, що «Союзу було б важко ефективно виконувати свої завдання, якщо б принцип лояльного співробітництва (*loyal cooperation*) ... не був також обов’язковим у сфері поліцейського й судового співробітництва в кримінальних справах відповідно до розділу VI Договору про Європейський Союз, яке, крім того, повністю засноване на співробітництві між державами-членами та інституціями» [7]. Це рішення змінило звичне уявлення про дію принципу верховенства права ЄС із питань, що належать до третьої опори. Суд сформулював його в цій справі як вимогу тлумачення національного законодавства відповідно до цілей, на досягнення яких спрямовано норми європейських законодавчих актів. Подальше підтвердження цього принципу було здійснено у справі «Сісон проти Ради» [5], у рішенні щодо якої Суд зазначив, що принцип добросовісної співпраці (*good faith cooperation*) є принципом загального застосування й розповсюджується на сферу поліцейської та судової співпраці з кримінальних справ, яка ґрунтується виключно на співпраці між державами-членами й інституціям [1].

У 2009 році Європейський Парламент ухвалив рекомендацію Раді про розвиток простору кримінальної юстиції ЄС [17], у якій основним принципом, на якому цей простір повинен ґрунтуватися, визначив повагу основних прав і закликав Раду невідкладно ухвалити правові інструменти, необхідні для завершення його реалізації, а також забезпечити розробку еквівалентних стандартів для процесуальних прав і наближення мінімальних правил щодо окремих аспектів кримінально-процесуального права.

Повага основних прав як принцип також впливає з Європейської конвенції про захист прав людини (далі – Конвенція) і основоположних свобод. ЄС є стороною цієї Конвенції, тому, відповідно, практика ЄСПЛ має важливе значення для становлення принципів кримінальної юстиції в ЄС.

Практика ЄСПЛ, пов'язана з кримінальною юстицією, стосується переважно порушень статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 6 (право на справедливий суд), статті 7 (ніякого покарання без закону), статті 8 (право на повагу до приватного й сімейного життя).

У справі «*Ассанідзе проти Грузії*» [3] заявника тривалий час тримали під вартою без законодавчих і судових підстав. Суд визнав порушення статей 5 (1) і 6 (1) Конвенції та зазначив, що тримання особи під вартою протягом невизначеного й непередбачуваного періоду без належних підстав несумісне з принципом правової визначеності, йде врозрід із фундаментальними аспектами верховенства права.

Заявника у справі «*Херцегфалфи проти Австрії*» [4, с. 211] утримували в установі для психічно неврівноважених злочинців. Він скаржився на те, що до нього застосовувалися примусові заходи лікування, а також відбувалося втручання в його листування. Суд установив, що необхідні терапевтичні методи не можуть розглядатися як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Разом із тим Суд установив, що таємниця листування є мінімальним ступенем захисту від свавілля, необхідним у демократичному суспільстві, де панує верховенство права, тому Суд визнав порушення статті 8 Конвенції.

Принцип балансу між приватними й публічними інтересами як спільний для України та ЄС у сфері кримінальної юстиції можна проілюструвати на прикладі рішення у справі «*Діксон проти Сполученого Королівства*» [16], яка стосувалася права ув'язненого на повагу до приватного й сімейного життя. Кірк Діксон, відбуваючи 15-річний термін покарання за вбивство, подав клопотання про дозвіл на штучне запліднення, яке дало б йому і його дружині змогу мати дітей, однак його клопотання було відхилено. Європейський суд постановив, що мало місце порушення статті 8, оскільки не був дотриманий справедливий баланс між приватними й суспільними інтересами.

Однак мабуть ключовим принципом для кримінальної юстиції ЄС та України є принцип *ne bis in idem* (непритягнення до відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення), який відображає баланс між державними вимогами щодо забезпечення ефективного кримінального правосуддя, з одного боку, і необхідністю, з іншого боку, забезпечити правову визначеність і остаточність судових рішень [18]. Цей принцип закріплено в статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції (право не бути притягненим до суду або покараним двічі), в якій зазначається, що нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї й тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави [10]. У своїй практиці суд установив критерії для розмежування різних правопорушень. У справі «*Градінгер проти Австрії*» суд визнав порушення статті 4 Протоколу № 7 і зазначив, що злочини, щоб вважатися різними, повинні відрізнятися не тільки позначенням (назвою), а й, що найважливіше, своєю природою та призначенням [12].

Висновки. Отже, на основі положень Установчих договорів, практики Суду ЄС і ЄСПЛ можна виокремити дві групи принципів, які визначають правове регулювання кримінальної юстиції в ЄС та Україні, – загальні та спеціальні. До загальних потрібно зарахувати принцип поваги до прав людини й основних свобод, принцип верховенства права, принцип правової визначеності, принцип гарантованого права на судовий захист, принцип балансу між приватними та публічними інтересами. До спеціальних – принцип змагальності, принцип рівності всіх перед законом і процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні, принцип *ne bis in idem* і норму-принцип «ніякого покарання без закону». Крім того, потрібно окремо відзначити принципи, які впливають з Установчих договорів ЄС, – принцип взаємного визнання, принцип пропорційності й субсидіарності.

Список використаних джерел:

1. Ірінєєва В.І. Система кримінальної юстиції в Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / В.І. Ірінєєва. – К., 2012. – 192 с.

2. Микієвич М.М. Європейське право навколишнього середовища / М.М. Микієвич, Н.І. Андрусевич, Т.О. Будякова. – Львів, 2004. – 256 с.
3. Assanidze v. Georgia [GC], 71503/01, 8 April 2004 172.
4. Herczegfalvy v. Austria, 24 September 1992 91.
5. Jose Maria Sison v Council of the European Union. – Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber) of 11 July 2007. – Right to effective judicial protection – Action for damages. – Case T-47/03 // European Court reports, 2007. – Page II-00073.
6. Judgment of the Court (Grand Chamber) 29 January 2013 (*) (Police and judicial cooperation in criminal matters – Framework Decision 2002/584/JHA – European arrest warrant and surrender procedures between Member States – European arrest warrant issued for the purposes of prosecution – Grounds for refusing execution) In Case C 396/11, REQUEST for a preliminary ruling under Article 267 TFEU from the Curte de Apel Constanța (Romania), made by decision of 18 May 2011, received at the Court on 27 July 2011, in proceedings relating to the execution of European arrest warrants issued against Ciprian Vasile Radu
7. Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 16 June 2005 in Case C-105/03. – Reference for a preliminary ruling from the Tribunale di Firenze (Italy), in criminal proceedings against Maria Pupino (Police and judicial cooperation in criminal matters – Articles 34 EU and 35 EU – Framework Decision 2001/220/JHA – Standing of victims in criminal proceedings – Protection of vulnerable persons – Hearing of minors as witnesses – Effects of a framework decision) // OJ C 193, 6.8.2005, p. 3–4.
8. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 16 October 2003. – Ireland v Commission of the European Communities. – Duty to cooperate in good faith. – Case C-339/00// European Court reports, 2003. – Page I-11757.
9. Neagu Norel. European (Criminal) Law v. National (Criminal) Law – a Two Way Street // Law Review vol. II, issue 2, July-December 2015, p. 46–66.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
11. Asp, Petter, The Substantive Criminal Law Competence of the EU (December 1, 2012). Skrifter utgivna av juridiska fakulteten vid Stockholms universitet no 79. Available at SSRN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=2728241>.
12. CASE OF GRADINGER v. AUSTRIA (Application no. 15963/90) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57958#{"itemid":\["001-57958"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57958#{).
13. Court of Justice of the European Communities PRESS RELEASE No 104/09 Luxembourg, 30 November 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_CJE-09-104_en.html.
14. Criminal Law Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice/criminal/criminal-law-policy/index_en.htm.
15. Developing a Criminal Justice Area in the European Union (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493043/IPOL-LIBE_ET\(2014\)493043_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493043/IPOL-LIBE_ET(2014)493043_EN.pdf).
16. Dickson v United Kingdom [2007] ECHR 44362/04 (Grand Chamber, 4 December 2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hrlrc.org.au/files/N022AWAWET/Dickson%20v%20UK.pdf>.
17. European Parliament recommendation to the Council on the development of an EU criminal justice area [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2009-0386&language=EN&ring=A6-2009-0262>.
18. Mitsilegas, Valsamis, The Symbiotic Relationship Between Mutual Trust and Fundamental Rights in Europe's Area of Criminal Justice (July 18, 2015). New Journal of European Criminal Law (special issue), 2015 Forthcoming; Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper No. 207/2015 Available at SSRN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=2632892>.
19. Öberg, Jacob, Subsidiarity and EU Procedural Criminal Law (January 21, 2015). (2015) 5 European Criminal Law Review 19. Available at SSRN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=2553498>.

